

ODPOWIEDZIALNOŚĆ PAŃSTWA W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM PUBLICZNYM

Pojęcie **odpowiedzialność prawna** odnosi się do konsekwencji pewnych stanów rzeczy ocenianych na gruncie danego systemu prawa jako niepożądane (takich, jak np. naruszenie zobowiązania kontraktowego, popełnienie czynu zabronionego, wyrządzenie szkody), gdy konsekwencje te są przewidziane w ramach określonego systemu prawa (np. cywilnego, karnego, podatkowego, międzynarodowego) i odnoszą się do jego podmiotów.

Każdy międzynarodowo bezprawny akt państwa pociąga za sobą jego międzynarodową odpowiedzialność.

„Akt” oznacza tu zarówno działanie, jak i zaniechanie działania, do którego państwo było zobowiązane. Zob.

Sprawa amerykańskiego personelu dyplomatycznego i konsularnego w Teheranie (USA v. Iran; MTS, 1980 rok)

Sprawa ta może być powołana jako przykład sytuacji, w której państwo ponosi odpowiedzialność za swoje zaniechanie. W listopadzie 1979 roku grupa studentów irańskich (rewolucjonistów) zajęła budynek amerykańskiej ambasady w Teheranie. Przez kilkadziesiąt dni budynek był okupowany; przetrzymywano w nim ok. 50 zakładników, z których większość należała do personelu dyplomatycznego i konsularnego misji. Zajęcie amerykańskiej ambasady było jedną z pierwszych odsłon rewolucji Ajatollahów (rewolucji islamskiej) w Iranie.

MTS stwierdził, że Iran ponosi odpowiedzialność międzynarodową w związku z zaniechaniem podjęcia działań mających na celu ochronę nietykalności pomieszczeń misji, do czego był zobowiązany w świetle odpowiednich norm prawa międzynarodowego.

Międzynarodowo bezprawny akt danego państwa (za który ponosi ono odpowiedzialność) to taki **akt, który**:

- 1) może być temu państwu przypisany, oraz
- 2) stanowi naruszenie międzynarodowego zobowiązania tego państwa

Zauważmy jednocześnie, że prawo międzynarodowe nie wskazuje (co do zasady) na przesłankę „szkody” jako warunkującą odpowiedzialność państwa za czyny bezprawne (*state responsibility*).

Fakt ten powinniśmy odróżnić od drugiego rodzaju odpowiedzialności państw – za **szkody transgraniczne** wynikające z działalności niebezpiecznej, niezabronionej przez prawo międzynarodowe (*state liability*). Co jednak ważne podkreślenia, ten reżim prawny nie będzie przedmiotem naszego zainteresowania.

Ad. 1) **Przypisanie aktu**: Państwo to zjawisko złożone, stanowiące konglomerat czterech podstawowych elementów: ludności, terytorium, władzy oraz zdolności do utrzymywania stosunków z innymi państwami. Z tego względu naruszenie przez państwo zobowiązania międzynarodowego związane jest zwykle z aktami jednostek bądź grup jednostek.

Państwu można zatem przypisać akty:

a) **jego organów** (np. władzy ustawodawczej, wykonawczej, sądowniczej). Państwu można przypisać akty jego organów nawet wówczas, gdy wykroczyły one poza posiadane uprawnienia lub naruszyły udzielone im instrukcje (tzn. gdy ich akt ma charakter *ultra vires*), o ile w danym przypadku dany organ występuje – wedle wszelkich oznak – w charakterze kompetentnego organu państwa. Np.

Sprawa Youmansa (USA v. Meksyk; orzeczenie arbitrażowe; 1926 rok)

Kilku obywateli Stanów Zjednoczonych przebywających na terytorium Meksyku wdało się w spór pracowniczy z członkami lokalnej społeczności. Rozwścieczony tłum zmusił Amerykanów do szukania schronienia w jednym z domów w miasteczku. Burmistrz wezwał na pomoc (w celu ochrony cudzoziemców) oddział wojska. Po przybyciu żołnierze przyłączyli się do oblegających i ostrzelali budynek, w którym ukrywali się Amerykanie.

Komisja stwierdziła, że żołnierze byli na służbie, a oddział znajdował się pod odpowiednim dowództwem. W związku z tym nie można było przyjąć, że w rozpatrywanym przypadku chodziło o akty podmiotów prywatnych, pomimo tego, że żołnierze naruszyli regulamin wojskowy. Działanie żołnierzy można było przypisać Meksykowi;

b) **podmiotów (osób, jednostek) niebędących jego organami, ale umocowanych** – na gruncie prawa danego państwa – **do wykonywania elementów zwierzchniego władztwa**, o ile w danym przypadku dany podmiot takie władztwo wykonuje.

Zasada dotycząca odpowiedzialności *ultra vires* stosuje się odpowiednio tak, jak w przypadku (a).

Działalność amerykańskiej firmy Blackwater w Iraku: incydent z 16 września 2007 roku

Pracownicy amerykańskiej firmy Blackwater (świadczącej usługi m.in. w zakresie ochrony osób i mienia, która na podstawie umowy zawartej z rządem Stanów Zjednoczonych wykonywała pewne zadania w Iraku; np. ochronę dyplomatów) otworzyli ogień do tłumu osób cywilnych na jednym z placów Bagdadu. W wyniku incydentu śmierć poniosło 17 osób.

Stany Zjednoczone, co do zasady, ponoszą odpowiedzialność prawnomiędzynarodową za działania pracowników kontraktowych w przypadkach podobnych do opisanego;

c) organów innego państwa pozostawionych jednak do jego dyspozycji i wykonujących elementy zwierzchniego władztwa. Zasadę dotyczącą odpowiedzialności *ultra vires* stosuje się odpowiednio tak, jak w przypadku (a);

Np. w 2015 roku grupa pilotów brytyjskich wzięła udział w atakach prowadzonych przez armię Stanów Zjednoczonych przeciwko pozycjom ISIS w Syrii. W konsekwencji, za ewentualne naruszenia prawa międzynarodowego w czasie wykonywanych przez Brytyjczyków operacji (np. zbombardowanie szpitalu, tj. obiektu chronionego na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego), odpowiedzialność prawną poniosłyby Stany Zjednoczone.

d) osoby lub grupy osób, jeżeli w danym przypadku (tzn. dokonując dany akt) faktycznie:

- działają one **na podstawie instrukcji udzielonych przez to państwo**, lub

- znajdują się **pod kierunkiem lub kontrolą tego państwa**.

Zob.

Sprawa Alvarez

Alvarez był obywatelem Meksyku podejrzanym o współudział w zabójstwie (na terytorium Meksyku) amerykańskiego agenta Drug Enforcement Administration (DEA). Stany Zjednoczone toczyły z władzami Meksyku bezowocne negocjacje dotyczące sposobu prowadzenia postępowania w sprawie zbrodni, nie wystąpiły jednak z wnioskiem o wydanie

Alvareza na podstawie obowiązującego między obu państwami traktatu o ekstradycji. Ostatecznie funkcjonariusze właściwych służb amerykańskich wynajęły niejakiego pana Sosa, byłego meksykańskiego policjanta, który porwał na terytorium Meksyku Alvareza i dostarczył go do Stanów Zjednoczonych.

Stanom Zjednoczonym przypisać można odpowiedzialność za naruszenie normy prawa międzynarodowego, zakazującej państwu ścigania osób na terytorium innego państwa bez zgody tego ostatniego.

Zwróćmy też uwagę na orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w tej materii:

Sprawa działalności militarnej i paramilitarnej Stanów Zjednoczonych w Nikaragui (MTS, 1986 rok)

W sprawie działalności militarnej i paramilitarnej Stanów Zjednoczonych w (1986 rok), Nikaragua zarzucała Stanom Zjednoczonym naruszenie reguł traktatowych wiążących strony w relacjach wzajemnych, tj. opisanych Kartą Narodów Zjednoczonych podstawowych zasad prawa międzynarodowego: zasady zakazującej interwencji w sprawy wewnętrzne drugiego państwa, oraz zakazu użycia siły lub groźby użycia siły przeciwko całości terytorialnej lub niepodległości któregośkolwiek państwa.

Zdaniem Nikaragui Stany Zjednoczone naruszały zasady prawa międzynarodowego m.in. w ten sposób, że udzielały tzw. siłom grup *contras* (ugrupowaniom partyzanckim zwalczającym rząd i dążącym do przywrócenia obalonego reżimu) pomocy sprzętowej, finansowej i logistycznej.

Nikaragua wносиła m.in. o stwierdzenia, że wszelkie akty grup *contras* (np. ataki na posterunki żołnierzy sił rządowych) mogą być przypisane Stanom Zjednoczonym.

MTS w wyroku stwierdził, że aby przypisać Stanom Zjednoczonym konkretny akt grup *contras*, **konieczne jest wykazanie, że Stany Zjednoczone sprawowały efektywną kontrolę nad *contras* przy dokonywaniu danego aktu.** Samo „finansowanie, organizowanie, szkolenie czy wyposażanie” *contras*, a także „wybór celów dla poszczególnych operacji i ich ogólne planowanie” – nie wystarcza dla przyjęcia, że w grę wchodzi „efektywna kontrola”.

Innymi słowy: Stanom Zjednoczonym **można było przypisać odpowiedzialność np. za niezgodne z prawem międzynarodowym wspieranie ugrupowań rozłamowych w Nikaragui**

(stanowiące zabronione ingerowanie w sprawy drugiego suwerena), **ale już nie za konkretne akty, których dopuścili się ugrupowania *contras*** (np. ataki na posterunki żołnierzy sił rządowych).

MTS potwierdził powyższe stanowisko w orzeczeniu z lutego 2007 roku w sprawie zastosowania konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa.

Wyrok MTS z dnia 26 lutego 2007 roku, Bośnia i Hercegowina v. Serbia.

W jednym z wątków tej sprawy MTS rozważał, czy Serbia (wcześniej występująca w postępowaniu jako Federalna Republika Jugosławii, a następnie Serbia i Czarnogóra) **ponosi odpowiedzialność za masakrę mieszkańców Srebrenicy, której dopuścili się bośniacy Serbowie** (VRS - oddziały wojskowe należące do nieuznanej przez społeczność międzynarodową tzw. **Republiki Srpskiej**, utworzonej w 1992 r., w czasie wojny na Bałkanach Zachodnich, na terytorium Bośni i Hercegowiny).

Pomimo stwierdzenia, że Republika Srpska w Bośni „znajdowała się pod wpływem” władz w Belgradzie, które bośniackim Serbom udzielały wsparcia finansowego oraz wsparcia w postaci dostaw broni – to jednak nie wykazano, aby osoby, które dopuściły się zbrodni były całkowicie od władz Federacyjnej Republiki Jugosławii zależne.

(In the present case, the Court however cannot find that the persons or entities that committed the acts of genocide at Srebrenica had such ties with the FRY that they can be deemed to have been completely dependent on it).

W konsekwencji zatem, **Trybunał nie przypisał Serbii odpowiedzialności za masakrę w Srebrenicy.**

W tym miejscu wykładu należy jeszcze wspomnieć sytuację dotyczącą trwającego (międzynarodowego) konfliktu zbrojnego na Donbasie, będącego następstwem agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, i pytania o **efektywną kontrolę sprawowaną przez Rosję nad nielegalnymi ugrupowaniami zbrojnymi tzw. prorosyjskich separatystów**, którzy w pełni nielegalnie utworzyli w 2014 r. na terytorium Ukrainy tzw. „Doniecką Republikę Ludową” i „Ługańską Republikę Ludową”. **Zgromadzone dowody** nie tylko przez stronę ukraińską, ale także organizacje pozarządowe, np. sieć dziennikarzy śledczych *Bellingcat* czy międzynarodową grupę *InformNapalm*, **świadczą, że Federacja Rosyjska sprawuje efektywną kontrolę nad tzw. separatystami, w tym konkretnymi operacjami przez nich podejmowanymi.** Dla przykładu można wspomnieć bitwę pod Iłowajskiem (tzw. „kocioł”) z sierpnia 2014 r. czy bitwę o Debalcewo z lutego 2015 r., w których zasadniczą rolę odgrywali

rosyjscy generałowie (kontrolujący poczynania tzw. separatystów), a udział w walkach brały także regularne wojska rosyjskie.

e) osoby lub grupy osób faktycznie wykonujących elementy zwierzchniego władztwa w przypadku, gdy oficjalna władza nie istnieje bądź też nie wykonuje swych funkcji, a okoliczności wymagają wykonywania takiego władztwa;

To przykład tzw. państw upadłych (np. Somalia, Czad, Jemen), na terytorium których działa wiele faktycznych (nielegalnych) ośrodków władzy. Za działania tych władz *de facto*, które mogłyby naruszać prawo międzynarodowe odpowiada państwo *de iure* (np. Somalia).

Zob. także:

Sprawa Yeager v. Iran (Amerykańsko-Irański Trybunał Skargowy; 1987 rok)

Obywatel USA dochodził odszkodowania z tytułu bezprawnego wydalania go z terytorium Iranu po zwycięstwie rewolucji islamskiej z 1979 roku. Wydalenia dokonali tzw. Strażnicy Rewolucji, którzy nie byli w tym czasie organem państwa irańskiego, aczkolwiek wykonywali pewne funkcje w zakresie administracji imigracyjnej za wiedzą i aprobatą nowego rządu.

Trybunał stwierdził, że Iran ponosi w tym przypadku odpowiedzialność za działania Strażników Rewolucji.

f) **ruchu powstańczego**, który doprowadza do utworzenia nowego rządu danego państwa;

Jeśli jednak walka powstańców nie zakończy się sukcesem i nie doprowadzi do utworzenia nowego rządu (lub nawet nowego państwa), powstaje wówczas pytanie o odpowiedzialność państwo, na terytorium którego wybucha dane powstanie.

Jak się wydaje, żadne państwo nie może ponosić odpowiedzialności za akty powstańców, jeżeli nie można mu postawić zarzutu naruszenia dobrej wiary bądź niedbalstwa przy tłumieniu powstania (tak np. wyrok arbitrażu z 1920 r. w sprawie *Home Missionary Society, Stany Zjednoczone przeciwko Wielkiej Brytanii*).

g) **innych podmiotów**, niż wymienione wyżej w pkt. a-f, **o ile dane państwo uznaje i przyjmuje te akty jako własne**.

Ad. 2) **Naruszenie międzynarodowego zobowiązania:** Dochodzi do niego wówczas, gdy akt przypisany danemu państwu jest niezgodny z tym, co wynika z ze zobowiązania międzynarodowego, niezależnie od źródła i charakteru tego zobowiązania.

Akt państwa nie stanowi jednak naruszenia międzynarodowego zobowiązania, o ile dane państwo nie jest nim związane w chwili, w której ten akt zachodzi.

Jak zostało to wspomniane wcześniej, że **wystąpienie szkody nie stanowi warunku ponoszenia przez państwo odpowiedzialności za naruszenie prawa międzynarodowego, chyba że dana norma zobowiązuje państwo do zapobieżenia wystąpieniu takiego skutku,**

Zob:

Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne z 1972 roku

Artykuł II: *„Państwo wypuszczające jest bezwzględnie zobowiązane do zapłacenia odszkodowania za szkodę, którą wypuszczony przez nie obiekt kosmiczny wyrządził na powierzchni ziemi lub statkowi powietrznemu podczas lotu”.*

Dodać trzeba, że w pewnych przypadkach państwo może ponosić odpowiedzialność międzynarodową w związku z aktem innego państwa.

Praktycznie najważniejszy z tych przypadków dotyczy sytuacji, w której państwo pomaga innemu państwu w popełnieniu aktu bezprawnego, a przy tym:

- ma świadomość okoliczności aktu bezprawnego, dokonanego przez inne państwo i
- akt byłby bezprawny, gdyby został popełniony przez państwo pomagające.

Okoliczności wyłączające bezprawność aktu

W pewnych przypadkach państwo nie ponosi jednak odpowiedzialności międzynarodowej (np. za akt osoby fizycznej), chociaż naruszający zobowiązanie międzynarodowe akt można państwu przypisać. Chodzi tu o przypadki, w których zachodzi **okoliczność wyłączająca bezprawność aktu.**

Okoliczności wyłączające bezprawność aktu danego państwa to:

1) **Ważna zgoda innego państwa**, która wyłącza bezprawność aktu o tyle, o ile akt mieści się w ramach wyrażonej zgody, np. zgoda na stacjonowanie sił zbrojnych państwa A w państwie B;

Zwróćmy jednak uwagę na przykład dotyczący obecności rosyjskiej Floty Czarnomorskiej na Krymie, która stacjonowała na terytorium Ukrainy legalnie w konsekwencji umów międzynarodowych zawartych między Ukrainą a Federacją Rosyjską w 1997 i 2010 roku. Należy podkreślić, że udział jednostek Floty Czarnomorskiej w operacji specjalnej skutkującej nielegalną aneksją Krymu przez Rosję nie mieścił się w ramach zgody wyrażonej przez Ukrainę w powyższych traktatach (to działanie było bezprawne, stanowiło element aktu agresji Rosji przeciwko Ukrainie).

2) **Legalne działanie w samoobronie**, przedsięwziętej zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych;

3) **Zastosowanie „legalnego” środka odwetowego (*countermeasure*)** przeciwko innemu państwu wyłącza bezprawność aktu w stosunku do niego.

„Legalne” środki odwetowe to takie środki, które łącznie spełniają następujące warunki:

- przedsięwzięte są przez pokrzywdzone państwo przeciwko państwu odpowiedzialnemu za naruszenie zobowiązania międzynarodowego i mają skłonić to drugie do wykonania zobowiązań stanowiących konsekwencje aktu międzynarodowo bezprawnego;
- są proporcjonalne do pokrzywdzenia;
- przed ich zastosowaniem wezwano państwo, przeciwko któremu miały być podjęte, do wykonania zobowiązań stanowiących konsekwencje aktu międzynarodowo bezprawnego, chyba że potrzeba przedsięwzięcia środków odwetowych jest nagląca ze względu na konieczność ochrony praw państwa odwołującego się do środków odwetowych;
- przed ich zastosowaniem stosownie poinformowano państwo, przeciwko któremu miały być podjęte, oferując jednocześnie możliwość negocjacji;

- środki odwetowe nie mogą być zastosowane (a jeżeli je zastosowano, to powinny zostać niezwłocznie zawieszane), o ile akt międzynarodowo bezprawny jest zakończony a spór pozostaje zawisły przed sądem lub trybunałem kompetentnym do wydania wiążącego strony rozstrzygnięcia. Środki odwetowe mogą być jednak stosowane, o ile państwo, które dopuściło się aktu międzynarodowo bezprawnego narusza zasady dobrej wiary w toku postępowania zmierzającego do rozstrzygnięcia sporu;
- stosowanie środków odwetowych powinno zakończyć się niezwłocznie po tym, jak państwo, które dopuściło się aktu międzynarodowo bezprawnego wykonało zobowiązania stanowiące konsekwencje aktu międzynarodowo bezprawnego;
- środki odwetowe nie mogą polegać na naruszaniu: (a) obowiązku powstrzymania się od groźby lub użycia siły zbrojnej, wynikającego z Karty Narodów Zjednoczonych, (b) obowiązków związanych z przestrzeganiem podstawowych praw człowieka, (c) obowiązków wynikających z norm stanowiących ius cogens, (d) obowiązku powstrzymywania się od dokonywania (zbrojnych) represaliów naruszających zobowiązania o charakterze humanitarnym.

Zob.

Sprawa amerykańskiego personelu dyplomatycznego i konsularnego w Teheranie
(*MTS, 1980 rok*)

(Stan faktyczny został dokładniej omówiony wcześniej)

W akcie odwetu za naruszenie przez władze irańskie norm prawa międzynarodowego dotyczących ochrony personelu dyplomatycznego i konsularnego, prezydent Stanów Zjednoczonych Jimmy Carter podjął (dnia 14 listopada 1979 roku) decyzję o zamrożeniu wszystkich rządowych irańskich aktywów w bankach amerykańskich. Działanie to – samo w sobie nielegalne – uznać należy za dozwolone przez prawo międzynarodowe działanie odwetowe (tzw. **represalia**). Stany Zjednoczone nie ponosiły zatem odpowiedzialności za naruszenie prawa międzynarodowego;

4) **Siła wyższa (*force majeure*)**. Jest to nieodparta siła lub nieprzewidziane zdarzenie pozostające poza kontrolą danego państwa oraz czyniące rzeczą zasadniczo niemożliwą wykonanie zobowiązania.

Na siłę wyższą nie może powołać się państwo, które:

- (a) przyczyniło się do powstania stanu siły wyższej; lub
- (b) zakładało możliwość wystąpienia siły wyższej (co może wyraźnie wynikać np. z postanowień wchodzącego w grę traktatu).

Chodzić tu może np. o stan klęski żywiołowej, uniemożliwiającej wykonanie zobowiązania finansowego;

5) **Działanie w sytuacji zagrożenia (*distress*)**. Jest to działanie, którego autor nie miał innej, racjonalnej możliwości dla ratowania życia swojego lub osób znajdujących się pod jego pieczę. Na tę okoliczność nie może powoływać się państwo, które przyczyniło się do powstania zagrożenia.

Nie można powołać się na nią także wówczas, gdy dane działanie grozi sprowadzeniem porównywalnego lub większego zagrożenia.

6) **Działanie w stanie wyższej konieczności (*necessity*)**.

Stan wyższej konieczności nie może być powoływany przez państwo jako okoliczność wyłączająca bezprawność jego aktu, **chyba że akt ten:**

- (a) jest jedynym środkiem dla ochrony **istotnego interesu państwa przed poważnym i bezpośrednim zagrożeniem**, oraz
- (b) nie narusza w poważny sposób interesów państwa, państw bądź społeczności międzynarodowej, w stosunku do których naruszone zobowiązanie przysługuje.

Na stan wyższej konieczności nie można powołać się wówczas, gdy:

- (a) dane państwo przyczyniło się do sprowadzenia zagrożenia; lub
- (b) naruszone zobowiązanie międzynarodowe samo wyklucza możliwość powołania się na stan wyższej konieczności.

Kończąc powyższe wyliczenie okoliczności wyłączających bezprawność, należy podkreślić dwie kwestie:

- Żadna z przedstawionych wyżej okoliczności nie wyłącza bezprawności czynu, który jest sprzeczny ze zobowiązaniem wynikającym z peremptoryjnej (tj. bezwzględnie obowiązującej, *ius cogens*) normy prawa międzynarodowego).
- Państwo nie może powoływać się na postanowienia swego prawa wewnętrznego dla usprawiedliwienia niewykonywania przezeń prawa międzynarodowego (jest to zasada prymatu prawa międzynarodowego nad prawem krajowym).

Zob.

*Sprawa statku Alabama (Stany Zjednoczone v. Wielka Brytania;
Komisja Arbitrażowa, 1872 rok)*

Wielka Brytania była państwem neutralnym w czasie wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych. Z prawa międzynarodowego wynikało dla państw neutralnych zobowiązanie, by w danym konflikcie powstrzymywały się od działań, które mogłyby być ocenione jako sprzyjające jednej ze stron.

Agenci Konfederacji zlecali budowanie w prywatnych stocznich brytyjskich statków, które następnie – odpowiednio wyposażone – brały udział w działaniach zbrojnych przeciwko siłom Północy.

Ambasador Stanów Zjednoczonych zwrócił władzom brytyjskim uwagę, że jedna z powstających jednostek (tj. okręt nr 290 – późniejsza Alabama) ma przeznaczenie wojskowe. Zażądano od władz brytyjskich, by – w wykonaniu ciężącego na nich prawnomiędzynarodowego obowiązku neutralności – podjęły kroki mające na celu wstrzymanie budowy. Władze brytyjskie jednak nie zareagowały.

Alabama w czasie wojny – w jednym tylko roku 1864 – pochwyliła bądź zniszczyła 60 jednostek Północy.

Po zakończeniu wojny secesyjnej, Stany Zjednoczone zażądały od Wielkiej Brytanii odszkodowania za szkody wyrządzone przez Alabamę (do których powstania Wielka Brytania pośrednio przyczyniła się swą bezczynnością). Wielka Brytania wskazywała, że brytyjskie prawo krajowe nie dawało Rządowi żadnych środków pozwalających na ingerencję w działalność prywatnych stocznii w przedmiotowym zakresie.

Rozstrzygająca spór Komisja Arbitrażowa stwierdziła, że **Wielka Brytania nie może powoływać się na treść swego prawa krajowego tytułem usprawiedliwienia niewykonywania spoczywającego na niej obowiązku prawnomiędzynarodowego.**

Komisja przyznała Stanom Zjednoczonym wysokie odszkodowanie (15.500.000 USD w złocie).

Wyjątek od wskazanej wyżej zasady przewiduje art. 46 Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów.

Art. 46 Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów

Państwo nie może powoływać się na to, że jego zgoda na związanie się traktatem jest nieważna, ponieważ została wyrażona z pogwałceniem postanowienia jego prawa wewnętrznego dotyczącego kompetencji do zawierania traktatów, chyba że:

- to pogwałcenie było oczywiste (pogwałcenie jest oczywiste, jeżeli jest obiektywnie widoczne dla każdego państwa postępującego w danej sprawie zgodnie z normalną praktyką i w dobrej wierze) i
- dotyczyło normy jego prawa wewnętrznego o zasadniczym znaczeniu (w praktyce chodzi tu o normę konstytucyjną).

Konsekwencje aktu międzynarodowo bezprawnego

Państwo odpowiedzialne za akt międzynarodowo bezprawny zobowiązane jest do:

- 1) zaprzestania naruszeń zobowiązania międzynarodowego;
- 2) zagwarantowania – jeżeli okoliczności tego wymagają – że naruszenia nie będą się powtarzać;
- 3) reparacji.

Formami reparacji są:

- **restytucja**, polegająca na przywróceniu stanu istniejącego przed naruszeniem.

Restytucja powinna nastąpić, chyba że jest niemożliwa lub nakładałaby na państwo zobowiązane do restytucji ciężar nieproporcjonalny do korzyści, które z restytucji mogą wynikać;

- **odszkodowanie**, które powinno pokryć szkody wymierne finansowo, o ile nie zostały usunięte w ramach restytucji;

- **satysfakcja** za krzywdy w przypadkach, w których krzywda nie została usunięta w ramach restytucji lub przez wypłacenie odszkodowania. Satysfakcja może przybrać formę: (a) przyznania się do naruszenia zobowiązania, (b) wyrażenia żalu, (c) formalnych przeprosin, (d) inną właściwą formę.

Opisane wyżej zobowiązania państwa odpowiedzialnego za akt międzynarodowo bezprawny przysługują, zależnie od okoliczności i charakteru naruszonego obowiązku, w stosunku do: jednego państwa, grupy państw lub do społeczności międzynarodowej jako całości.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA OSÓB FIZYCZNYCH (JEDNOSTKI) W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM PRZED TRYBUNAŁAMI MIĘDZYNARODOWYMI

W pewnych przypadkach osoby fizyczne, sprawcy przestępstw popełnionych na terytorium danego państwa, mogą podlegać nie tylko jurysdykcji sądów tego państwa, ale także **jurysdykcji międzynarodowych trybunałów karnych**.

Pierwszymi międzynarodowymi trybunałami karnymi były:

Międzynarodowy Trybunał Wojskowy (MTW) w Norymberdze oraz **Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu (MTWDW; tzw. Trybunał Tokijski)**. Nazywane są też trybunałami karnymi I generacji.

Szczególne miejsce w historii prawa międzynarodowego zajmuje działalność Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. MTW został ustanowiony decyzją czterech zwycięskich mocarstw (Wielkiej Brytanii, Francji, USA i ZSRR), był postępowaniem toczonym wobec zbrodniarzy hitlerowskich – „głównych przestępców, których czynów nie dało się umiejscowić”. Postępowanie rozpoczęło się 20 listopada 1945 r., a zakończył 1 października 1946 r. ogłoszeniem wyroku.

W głównym procesie skazano 19 zbrodniarzy (w tym 12 na karę śmierci), uniewinniono 3 osoby, a 4 kolejnych oskarżonych nie zostało osądzonych (z wyjątkiem jednej osoby powodem tego były popełnione samobójstwa przez oskarżonych, w tym Heinricha Himmlera i Josepha Goebbelsa).

Jurysdykcji MTW podlegały osoby, które oskarżano o popełnienie:

- **zbrodni przeciwko pokojowi** (np. prowadzenie wojny napastniczej bądź wojny z pogwałceniem umów międzynarodowych);
- **zbrodni wojennych** (naruszenie praw i zwyczajów wojennych, np. morderstwa popełnione na ludności cywilnej, morderstwa albo złe obchodzenie się z jeńcami wojennymi);
- **zbrodni przeciwko ludzkości** (np. masowe: morderstwa, deportacje, obracanie ludzi w niewolników).

Zauważmy, że w ramach jurysdykcji MTW nie występowała odrębna kategoria zbrodni ludobójstwa (zbrodnie Zagłady jako np. masowe morderstwa były częścią szerszej kategorii zbrodni przeciwko ludzkości).

Owoce działalności MTW było wykształcenie się tzw. **Zasad Norymberskich**, uznawanych za część międzynarodowego prawa zwyczajowego:

A) Zbrodnie w czasie wojen popełniają nie abstrakcyjne „państwa”, ale osoby fizyczne. Osobistą odpowiedzialność karną osób fizycznych pociągają zatem za sobą następujące zbrodnie:

- zbrodnie przeciwko pokojowi,
- zbrodnie wojenne,
- zbrodnie przeciwko ludzkości;

B) Przywódcy, organizatorzy, podżegacze i wspólnicy uczestniczący w układaniu planu przestępstwa – odpowiadają za wszelkie czyny, których dopuścił się ktokolwiek w związku z wykonaniem tego planu;

C) Stanowisko urzędowe oskarżonego nie może stanowić podstawy uwolnienia go od odpowiedzialności karnej;

D) Działanie w wykonaniu rozkazu nie uwalnia od odpowiedzialności karnej.

Po latach „hibernacji sprawiedliwości międzynarodowej” (co było konsekwencją napięć politycznych w czasie zimnej wojny), w latach 90. XX wieku Rada Bezpieczeństwa ONZ powołała dwa **trybunały *ad hoc***, które nazywane są trybunałami karnymi II generacji:

- Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Zbrodni Wojennych w byłej Jugosławii (MTKJ); w 1993 roku;
- Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Zbrodni Wojennych w Rwandzie (MTKR); w 1994 roku.

Były one powołane do sądenia sprawców przestępstw popełnionych w trakcie konkretnych konfliktów zbrojnych. W chwili obecnej trybunały te już nie działają – MTKJ zakończył swoją misję 31 grudnia 2017 roku, a MTKR 31 grudnia 2015 roku. Warto wspomnieć, że Rada Bezpieczeństwa ONZ powołała w 2010 roku Międzynarodowy Mechanizm Rezydualny dla Trybunałów Karnych (właśnie MTKJ i MTKR) w celu zakończenia ostatnich spraw prowadzonych przez te trybunały.

Do trybunałów powoływanych *ad hoc* należą także tzw. **trybunały hybrydowe** (trybunały karne III generacji), tzn. łączące w sobie elementy jurysdykcji krajowej i międzynarodowej.

Zaliczamy do nich (część z nich zakończyła już swoją działalność):

- Nadzwyczajne Izby Orzekające w Kambodży,
- Specjalne Składy Sądzące ds. Poważnych Zbrodni Wojennych w Timorze Wschodnim,
- Sąd Specjalny dla Sierra Leone,
- Specjalny Trybunał ds. Libanu,
- Specjalne składy orzekające sądów w Kosowie,
- Izbę ds. Zbrodni Wojennych popełnionych w Bośni i Hercegowinie z siedzibą w Sarajewie.

Pierwszym i jak na razie jedynym stałym międzynarodowym sądem karnym jest Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) z siedzibą w Hadze.

Utworzony został na podstawie umowy międzynarodowej, czyli **Statutu Rzymskiego MTK**, podpisanego w Rzymie w 1998 roku. Statut MTK wszedł w życie 1 lipca 2002 roku.

Jest on już zatem instytucją działającą. Stronami Statutu MTK są 123 państwa. Stronami Statutu nie są jednak najważniejsi aktorzy sceny międzynarodowej jak USA, Federacja Rosyjska, Chiny czy np. Izrael. Polska jest stroną Statutu.

Warto jednocześnie wskazać, że MTK zmaga się od początku swojego istnienia z łatką „sądu dla słabych” (najczęściej państw afrykańskich) – dość powiedzieć, że w chwili obecnej prowadzonych jest kilka postępowań, które dotyczą potencjalnej możliwości popełnienia zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału przez osoby fizyczne wywodzące się z: USA (sytuacja dotycząca Afganistanu), Federacji Rosyjskiej (sytuacje dotyczące zbrodni popełnionych na terytorium Gruzji i Ukrainy) czy Izraela (sytuacja dotycząca zbrodni popełnionych na obszarze Palestyny), które mogą być poważnym sprawdzianem dla skuteczności MTK.

Pod względem czasowym (*ratione temporis*): jurysdykcja MTK obejmuje wyłącznie zbrodnie popełnione po dniu 1 lipca 2002 roku (a zatem po wejściu w życie Statutu Trybunału).

Pod względem przedmiotowym (*ratione materiae*): jurysdykcji MTK podlegają sprawy:

- **zbrodni ludobójstwa;**

Art. 6 Statutu MTK

„Dla celów niniejszego statutu „ludobójstwo” oznacza którykolwiek z następujących czynów, dokonany **z zamiarem zniszczenia w całości lub części grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej**, takich jak:

- (a) zabójstwo członków grupy;
- (b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- (c) rozmyślne stworzenie dla grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie jej całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego;
- (d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy;

(e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy”.

(Widzimy jednocześnie, że fizyczna eksterminacja danej grupy nie jest jedynym możliwym wariantem zbrodni ludobójstwa).

- zbrodni przeciwko ludzkości

Art. 7 Statutu MTK

„1. Dla celów niniejszego statutu „zbrodnia przeciwko ludzkości” oznacza którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej:

(a) zabójstwo;

(b) eksterminacja;

(c) niewolnictwo;

(d) deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;

(e) uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;

(f) tortury;

(g) zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;

(h) prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci (*gender*) w rozumieniu ustępu 3 lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp, lub z jakiegokolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;

(i) wymuszone zaginięcia osób;

(j) zbrodnia apartheidu;

(k) inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego [...]”.

- zbrodni wojennych

Art. 8 Statutu MTK

„Dla celów niniejszego statutu „zbrodnie wojenne” oznaczają [między innymi]:

(a) poważne naruszenia Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., mianowicie jakiegokolwiek z wymienionych poniżej działań skierowanych przeciwko ludziom lub dobrom chronionym na podstawie postanowień odpowiedniej Konwencji Genewskiej:

(i) zamierzone zabójstwo;

(ii) tortury lub nieludzkie traktowanie, w tym eksperymenty biologiczne;

(iii) umyślne sprawianie wielkich cierpień albo ciężkich uszkodzeń ciała i zdrowia;

(iv) poważne zniszczenia i przywłaszczenia mienia, nieusprawiedliwione koniecznością wojсковą i dokonywane bezprawnie i samowolnie;

(v) zmuszanie jeńców wojennych lub innych chronionych osób do służby w siłach zbrojnych mocarstwa nieprzyjacielskiego;

(vi) umyślne pozbawianie jeńców wojennych lub innych chronionych osób prawa do rzetelnego procesu prowadzonego w normalnym trybie;

(vii) bezprawna deportacja lub przesiedlenie albo bezprawne pozbawianie wolności;

(viii) branie zakładników [...].”

- zbrodnia agresji

Warto jednak wskazać, że definicja zbrodni agresji została przyjęta dopiero w 2010 roku przez Zgromadzenie Państw Stron Statutu MTK i weszła w życie po uzyskaniu 30 ratyfikacji i „aktywacji” tej zbrodni w 2018 roku.

Trybunał może wykonywać jurysdykcję wobec sprawców opisanych wyżej zbrodni (tzn. sprawować wobec nich wymiar sprawiedliwości), gdy zachodzi jeden z trzech następujących przypadków:

a) **państwo-strona Statutu przedstawia Prokuratorowi Trybunału sytuację wskazującą na popełnienie zbrodni.**

Do tej pory, w ten sposób wszczęte zostały postępowania dotyczące zbrodni popełnionych np. w: Demokratycznej Republice Konga, Republice Środkowoafrykańskiej, Ugandzie oraz Mali;

b) **Prokurator Trybunału doprowadza do wszczęcia postępowania z własnej inicjatywy.** W ten sposób postępowanie wszczęto w sprawie zbrodni popełnionych w Kenii oraz na Wybrzeżu Kości Słoniowej;

c) **Rada Bezpieczeństwa ONZ, działając na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych, przedstawia Prokuratorowi Trybunału sytuację wskazującą na popełnienie zbrodni** (sprawy zbrodni popełnionych w Sudanie oraz Libii).

W każdym z dwóch pierwszych, wymienionych wyżej przypadków [tj. (a) oraz (b)], istnienie kompetencji MTK do „zajęcia się sprawą” jest uzależnione od spełnienia dodatkowego warunku. Otóż MTK może „zająć się sprawą” wtedy tylko, gdy stroną Statutu jest:

- państwo, na terytorium którego popełniony został czyn; albo
- państwo, którego obywatelem jest osoba oskarżona o popełnienie zbrodni.

Przy czym państwo, które nie jest stroną Statutu MTK, może złożyć deklarację o uznaniu jego jurysdykcji w danej sprawie.

Powyższe ograniczenie nie dotyczy jednak przypadku, gdy daną sytuację przedstawia Trybunałowi Rada Bezpieczeństwa ONZ [tj. przypadku (c)].

Istnieje także możliwość złożenia przez **państwo niebędące stroną Statutu Rzymskiego deklaracji** w trybie art. 12 (3) Statutu **o uznaniu jurysdykcji MTK względem konkretnych zbrodni popełnionych w określonym czasie na swoim terytorium.**

W ten właśnie sposób Ukraina uznała *ad hoc* jurysdykcję MTK (wciąż nie będąc stroną Statutu), składając dwie rezolucje do MTK w 2014 roku (w sprawie zbrodni na Majdanie w czasie Rewolucji Godności) oraz 2015 roku (w sprawie zbrodni popełnionych na Krymie i Donbasie). Prokurator MTK prowadzi wstępne postępowanie (*preliminary examination*) w

sprawie zbrodni na Krymie i Donbasie, wśród których z wielkim prawdopodobieństwem można wskazać na przypadki popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych. Jednocześnie, Prokurator MTK porzucił wątek dotyczących zbrodni na Majdanie, stwierdzając, że najpewniej nie osiągnęły one poziomu zbrodni przeciwko ludzkości, zatem nie wchodzą w zakres jurysdykcji przedmiotowej MTK.

Kompetencja MTK ma charakter komplementarny w stosunku do krajowych systemów wymiaru sprawiedliwości.

Tzn., że jeżeli przeciwko osobie podejrzanej toczy się postępowanie karne przed sądem danego państwa, MTK może w sprawie orzekać tylko wtedy, gdy państwo to nie wyraża woli bądź też jest niezdolne do rzetelnego przeprowadzenia postępowania karnego.

Co ważne podkreślenia, w swojej dotychczasowej historii, MTK skazał wyłącznie 3 sprawców zbrodni – pierwszy wyrok zapadł w 2012 roku (sprawa Thomasa Lubangi z Demokratycznej Republiki Konga), a więc 10 lat po rozpoczęciu prac przez Trybunał.

System kar:

Trybunał nie może orzec kary śmierci. Może natomiast skazać na:

- karę dożywotniego pozbawienia wolności;
- karę pozbawienia wolności na czas oznaczony (do 30 lat);
- karę grzywny;
- przepadek korzyści pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa.